

ку, а твір тільки слугує ілюстрацією цього судження. У творі тільки один смисловий центр – сюжетні перипетії долі Катерини (усі інші сюжетні лінії тільки відтіняють її пригоди), а от у творах тієї ж Г. Пагутяк кілька смислових центрів – це і містичний, і філософський, і реальний, і сакральний простори села, які постійно стикаються, взаємопереплітаються, раціонально-реалістичне сприйняття села постійно суперничає із стихійним містичним чи абсурдно-філософським, й розкриває нові грані в образі села, які, скажімо, не проявилися в певних авторів. Так, зокрема, символізований архетипічний простір села Урїж виступає "згущеною парадигмою творчого процесу" (Ю. Лотман), "подальший розвиток сюжету – тільки розгортання деяких прихованих у ньому потенцій. Це глибинний кодування пристрій, своєрідний "текстовий ген" [4, с. 239]. Це і дозволяє архетипу села розгортатися в низку різних тлумачень і сюжетів – у прозаїків ХХ ст., а от у творі Люко Дашвар переважає ситуація сталого (штампованого) сприйняття дійсності й образу, архетип села Шанівка не стає закодованим вираження багатьох сутностей, він сталий і незмінний, наділений лише однією ознакою – темної "нелюдської" сили (читай: нелюдяної), довкола якої і розгортаються всі сюжетні лінії. У романі Люко Дашвар, по суті, один смисловий центр, пов'язаний з авантюрою лінією пригод Катерини в Шанівці та за її межами. Простір села – одновимірний, а не концентричний, як, наприклад, у В. Медвідя чи Г. Пагутяк, в яких ємний образ сільської дійсності дозволяє виводити багатоплановий, із бага-

тьма варіаціями інтерпретації сенсу архетип українського села. Саме розмаїття комбінювання вихідних смислових значень і дозволяє високій літературі розкривати багатогранність історичних, екзистенційних, особистісних чи філософсько-універсальних конфліктів. У масовій літературі одновимірність архетипу зумовлює і одновимірність ідеї, а образ, який міг би стати сенсоутворюючим центром, розпадається на окремі елементи сюжету, не пов'язані між собою глибинними ідейно-естетичними зв'язками. Відтак, архетип села в українській літературі ХХ ст. переживає складні трансформації: він є і важливим елементом національної пам'яті як послання різних культурних епох, втіленням розмаїтих культурних контекстів доби або, навпаки, – деканонізованим, вихолощеним втіленням одновимірному культурного сенсу масового сприйняття. Цим і різняться втілення архетипу села у високій і масовій літературі: перша апелює до його семіотичних та позасеміотичних складників, друга – звертається тільки до однієї сторони архетипу, апелює не до пам'яті культури, а до випадкового і примітивного досвіду читача.

1. Архетип // Літературознавча енциклопедія: У 2 т. – К., 2007. – Т.1; 2. Архетипи // Мифы народов мира: Энциклопедия: В 2 т. – М., 1980. – Т.1; 3. Біла А. Символізм. – К., 2010; 4. Лотман Ю. М. Семіосфера. – Спб., 2010; 5. Медвідь В. Лови: Вибр. тв. – Львів, 2005; 6. Наливайко Д. Українська реалістична література в порівняльно-типологічному зрізі // Хроніка. – 2000. – №5; 7. Пагутяк Г. Захід сонця в Урожі: Романи, повісті, оповідання та новели. – Львів, 2007; 8. Стефанік В. Твори. – К., 1984.

Надійшла до редколегії 21.09.10

О. Сліпущко, д-р філол. наук

РУСЬКА ФІЛОСОФІЯ БУТТЯ В ОБРАЗАХ БОРИСА І ГЛІБА

Досліджено особливості філософії руського буття на прикладі образів святих Бориса і Гліба. Проаналізовано середньовічні пам'ятки, в яких обґрунтовується ідея канонізації Бориса і Гліба, визначено специфічні риси образів руських святих. Наголошено на тому, що вони репрезентують особливості руського національного менталітету та світогляду, що знаходить своє відображення в агіографічній літературі.

In this article the specific features of philosophy of Rus existence with the help of images of Borys and Glib are investigated. The Medieval works in which the idea of canonization is motivated are analyzed, the specific features of images of Rus saints are revealed. It is stressed that specific features of Rus national mentality and outlook are found the agiography literature.

В епоху Середньовіччя образи національних святих у кожній системі релігійної культури є свідченням незалежності та самодостатності церкви, а відтак і держави. Генеза і розвиток системи образів руської агіографії представляє процес формування парадигми образу святості. Суть її полягає в представленні особливого руського релігійного типу святості, що генетично пов'язаний із загальнохристиянськими початками, візантійською спадщиною, але має низку індивідуальних рис. Так, для Візантії характерними були сакральна урочистість, пишна краса священнодійств, що відображала непорушну дійсність. Етичний елемент тут перебував на другому місці, а на перший план виступало естетичне начало як своєрідне дзеркало "небесної ієрархії". На Русі ж християнська духовність характеризується посиленням євангельського елемента, у центрі перебували любов, милосердя, служіння людям. Життя чи не найбільшою мірою відображають внутрішній світ людини доби Середньовіччя.

З огляду на літературне завдання життя біографічні факти в ньому є лише готовими формами для вираження ідеального образу подвижника, адже з реального життя святого агіограф бере те, що сприяє досягненню поставленої мети – доведення святості. Вибрані риси максимально узагальнюються, тому індивідуальність святого зникає за рисами ідеального типу. Агіограф завжди шукає в постаті святого відображення абстрактного ідеалу та індивідуальні історичні риси. Значення

мають не біографічні факти, а зображення святого, доведення його святості. Життя – це лише шлях до досягнення святості. Фактично за своєю літературною формою житіє є повістю, яка характеризується наявністю агіографічних прийомів, передмови на початку, похвали святому та опису чудес наприкінці твору. Оповідь про життя святого не є сухою, а часто переривається представленням власного погляду автора на події, що описуються, зближення їх на символічному та ідейному рівні з фактами церковної історії, зокрема заснуванням церков, храмів, монастирів. Тут можна виявити ті літературні джерела, якими користувався автор, на яких він формувався як творець житійної літератури. Зокрема, його обізнаність із літературними прийомами перекладного візантійського житія. На формування житійної літератури вирішальний вплив мали два чинники: ораторсько-проповідницька проза і перекладні житія. Стиль оригінальних ораторсько-проповідницьких творів відіграв важливішу роль у формуванні стилю агіографічних творів нашої літератури, ніж перекладні грецькі житія. В основі житія – церковно-моралістичний погляд на людину та її діяльність. Історія використовується в житті як основа, матеріал для настанови, а ставлення біографа до дійсності визначається пошуком у ній відображення ідеального світу. Дійсність цінується настільки, наскільки вона відображає цей світ. Образи руської агіографії є специфічними з огляду на те, що завданням руських житій було довести необхідність канонізації їх героїв.

Образ святості "передбачав певну просторово-часову характеристику, орієнтацію на конкретний пункт у просторі й часі, де втілювалась найвища дія життєвої сили – святість" [1, с. 8]. Святий заперечує гріховність світу, тому є втіленням катафатичного, позитивного начала, стверджуючи реальність "світу іншого". Картина світу в руській агіографії є виключно теоцентричною, де Бог – центр усього, а храм – втілення святості на землі. На відміну від західноєвропейської агіографії, що характеризується потягом до Абсолюту, києворуські житія ґрунтувалися на шляху всередину, до внутрішньої сутності людини. Роль святого в середньовічному суспільному і культурному житті ставилась дуже високо, адже тогочасний світогляд вимагав прикладів для наслідування. Це були морально-етичні орієнтири для суспільства. Образ святого фактично виконував роль зв'язку між земним світом людей і потойбічним, небесним світом. Кожен святий був обранцем із людей, він належить світу Божественному. Києворуська традиція будується на християнському розумінні святості, що є втіленням морального ідеалу та жертвовності. Кожен святий був уособленням певної риси, а їх система творить загальний образ морального ідеалу часів Києворуської держави. Для агіографічного жанру характерним є намагання синтезувати риси індивідуального характеру героя, тимчасові характеристики і репрезентування максимально узагальненого образу як символу добра і святості. Життя святих більшою мірою ґрунтуються на зразках літургійних, а не історичних, вони представляють не портрет, а образ, ікону. Водночас руська агіографія відзначається тверезістю і чуттям міри. Руські автори ставили собі за мету не лише представити моральний ідеал, але й показати шлях до його досягнення. Також бачимо прагнення зрозуміти внутрішній світ людини. Сприйнятий Руссю пантеон святих доповнюється своїми подвижниками. Моральна досконалість і чудотворення стають визначальними рисами образів святих в інтерпретації руських книжників. Пантеон руських святих доби Києворуської держави виглядає так: рівноапостольна княгиня Ольга, рівноапостольний князь Володимир Святославич, святі страсотерпці Борис і Гліб, когорта монахів Києво-Печерського монастиря на чолі з Антонієм та Феодосієм.

Борис і Гліб – перші святі, канонізовані на Русі. Збереглося три твори, присвячені ним: літописна повість під 1015 р., "Сказаніє" про забиття Бориса і Гліба невідомого автора, "Чтеніє о житии и о убиении блаженную страсотерпца Бориса и Глѣба" (далі – "Чтеніє") Нестора. Борис і Гліб були молодшими синами князя Володимира Святославича, які трагічно загинули 1015 р. під час міжусобної боротьби за великий київський стіл. Вони не лише стали першими святими, що були канонізовані руською церквою, але й були визнані як чудотворці та молитовники перед Богом "за землю Руську", "за нових людей християнських". Дослідники часом канонізації Бориса і Гліба називають 20-і рр. XI ст. або 1037 р. Але про них не згадує Іларіон у своєму слові "О Законѣ и о Благодѣти", тому більш імовірним є те, що канонізація відбулася 1072 р., коли мощі братів було перенесено до новозбудованого храму у Вишгороді. У літописі "Повѣсть врѣмьяныхъ лѣт" ця подія визначається як "світла", що було характеристикою причетності до вищого світу – небесного. Культ Бориса і Гліба мав державне і політичне значення, оскільки вони не підняли руки на старшого брата навіть для того, аби захистити своє життя. Так за допомогою цих образів освячувалася ідея родового старшинства в системі князівської ієрархії. С. Бугославський на основі текстологічного вивчення 255 списків циклу пам'яток про Бориса і Гліба зробив висновок, що "Сказаніє" виникло в останні роки князювання Ярослава Мудрого, тобто в середині XI ст. Пізні-

ше до нього було приєднано "Сказаніє о чудесах", складене трьома авторами протягом 1089–1115 рр. На основі "Сказанія" був написаний твір Нестора. На думку О. Шахматова, М. Серебрянського, Д. Абрамовича, М. Вороніна, спочатку (на початку 80-х рр. XI ст.) було написано "Чтеніє" Нестора. На його основі та літописної повісті 1115 р. було створено "Сказаніє", яке від самого початку включало і розповідь про чудеса святих. Більш імовірним видається другий погляд, оскільки твір є цілісним, розповідь про чудеса не відрізняється іншим стилем. Але для нас датування твору не є визначальним, а цікавить відмінність інтерпретації образів Бориса і Гліба автором анонімного "Сказанія" і Нестором.

"Сказаніє" є твором анонімним, хоча деякі дослідники автором пам'ятки називають Якова Мниха. Очевидно, твір виник в XI ст. На відміну від літописних оповідань, він є більш повним, виклад тут досить популярний, художня досконалість вища. "Сказаніє" за своїм стилем та основною ідеєю споріднене з літописною оповіддю. У ньому виклад подій драматизований, широкими є молитовно-ліричні частини. Твір репрезентує не лише розповідь про жертвну смерть невинних, але й дає її релігійне осмислення. Образи Бориса і Гліба демонструють ідею пошани до ієрархічної системи влади, визнання вищої влади князя, що є християнською чеснотою. Тут визначальною є ідея жертви, що відрізняється від героїчного мучеництва. Ця ідея – євангельська, але прикладів її репрезентації в агіографії ще не було. То було відкриття руського автора. Подвиг непротивлення особистим ворогам є національним руським подвигом, втіленим в образах Бориса і Гліба. Загалом же біографічна модель у творі не вкладається у межі одного жанрового канону. Це синтетичний твір, до складу якого входить кілька самостійних частин. О. Шахматов, С. Бугославський, О. Александров та ін. сходяться на тому, що в "Сказанні" синтезувалися традиції усної та книжної традицій. На думку Г. Павленко, "ця пам'ятка тяжіє до жанру княжого житія, бо в ній переважає доцентровий метод зображення подій, а власне центром виступають святі-князі Борис (у хрещенні – Роман) і Гліб (у хрещенні Давид)" [2, с. 68]. В агіографічному жанрі наявні дві головні лінії конструювання біографії: умовно хронологічний виклад подій і логічна рубрикація, що пов'язує агіографію з античною біографією. Спочатку подано похвалу святому, потім говориться про час і місце його народження, пояснюється походження його імені, даються відомості про батьків, духовний ріст, чудеса, настанови перед смертю і смерть, завершується твір також похвалою, як і починається. Власне історична подія та її відображення в тексті має важливе значення, але не визначальне.

Житіє не є біографією. Житіє та історична біографія інтерпретують особистість по-різному. У житії репрезентуються ті риси характеру, які відображають ідеал, тут повторюється той самий строго визначений агіографічний тип. Агіографія – це нормативний жанр середньовічного письменства, біографія – один зі способів відображення історичних реалій. Тому часто дослідники не вважають княжі житія різновидами агіографії, бо тут розповідь базується на літописній статті. Агіограф прагне до узагальнення, нівелюючи все індивідуальне. Звільнена від усього приватного і тимчасового людина стає героєм агіографічної оповіді, тому герої житій часто є подібними у святості, мають схожі риси характеру, діють однаково у певних ситуаціях. І біографія, й агіографія прагнуть увічнити пам'ять певного героя. Але в агіографії домінує прагнення увічнити цю постать у світі не реальному, а вищому, надприродному. Автор житія фактично не вводить до свого твору тих епізодів, котрі не сприяють формуванню образу християнського святого.

Текст життя вибудовується відповідно до ідеї святости як способу буття героїв. Християнські якості переважають у героях їхній власний досвід. Борис і Гліб – мученики за віру, тому історичні відомості подаються з позицій ідеалу князя, що став святим мучеником. Головна увага зосереджена на мученицькій смерті Бориса і Гліба. Автор нічого не говорить про дитинство святих, їхню державну діяльність, генеалогія героїв починається від їхнього батька Володимира Великого. Персонажів двоє, але розповідь об'єднана в одне життя. Тут вбачається вплив старозавітної біблійної традиції, зокрема образів Йосифа та Веніаміна, які теж були синами одного батька – Якова та однієї матері – Рахілі. Подібні сюжети є і в візантійській агіографічній традиції. Історії Бориса і Гліба подаються в хронологічній послідовності, іноді вони перетинаються. Через розмірковування автора формується і представляється психологічний стан героїв. Коли Борис став на річці Альті, посланець приніс йому звістку про смерть батька. Реакція на це князя передається у формі плачу. Автор передає душевний стан героя його ж словами: "Сердце ми горить, душа ми съмысльъ съмущаеъ и не вѣмъ къ кому обратитися и къ кому сию горькую печаль простерети" [Сказание; с. 280]. Борис прагне не повторити вчинку батька, коли він прогнав свого брата Ярополка, а потім наказав двом варягам убити його. Борис виголошує монолог про марність і скороминущість цього світу, що є своєрідною пересторогою. Автор посилається на біблійний вислів "марнота марнот – геть усе марнота". Борис, ідучи шляхом смерті, думає про свою красу і молодість, тобто він прагне до життя, але розуміє, що має скоритися долі. Фізичний і душевний стани князя однакові, на чому наголошує автор: "Образ бо бьяше уныльи его, и възоръ и скрушение сердца его святаго" [4, с. 282]. Борис чітко усвідомлює свою місію жертви за державу і народ, відмовляючись від протистояння. Гліб наслідує Бориса, але не копіює його. Почуття Гліба щодо смерті батька і вбивства брата передається так само за допомогою плачу. Гліб прагне жити, тому просить убивць пощадити його, наголошує на своїй молодості, юному віці, недовершених справах. Водночас він усвідомлює неминучість своєї смерті, тому, дивлячись на убивць своїх, говорить, щоб вони завершили те, для чого послані сюди. Так Гліба, як і Бориса, було принесено в жертву. Ярослав у "Сказанні" показаний як справедливий месник за смерть своїх братів.

Особливість образів Бориса і Гліба в "Сказанні" полягає також у вираженні авторського ставлення до них. Творець "Сказання" говорить, що не знає, як назвати Бориса і Гліба, міг би назвати їх ангелами, бо вони відразу ж з'являються всім, хто в печалі, але вони жили на землі серед людей у плоті людській. Можна назвати їх людьми, але ж вони своїми численними чудесами і допомогою немичним переважають розум людський. Можна назвати їх цесарями і князями, але вони були смиреннішими за багатьох людей. Автор резюмує, що Борис і Гліб – князі над князями, бо з їх допомогою руські правителі перемагають своїх ворогів, їхньою допомогою гордяться. Вони – захист й опора Руської землі. Автор називає Бориса і Гліба небесними людьми і земними ангелами, просить їх не забувати Вітчизну, де вони прожили своє земне життя. Наприкінці твору автор дає опис Бориса, що є блаженною, праведною, щедрою, тихою, смиренною, негнівливою, незлопам'ятною людиною. Це образ святого, а не історичного діяча. Борис категорично відкидає пропозицію військової дружини піти проти старшого брата і посісти великий київський стіл, обираючи не насильство і збройну боротьбу, а любов, котра все прощає. Принцип усепощаючої любові є визначальним для характеристики цього образу. Гліб – не добровільна жертва, як Борис, а певна альтернатива. Автор показує його страх перед "наглою" смертю, наголо-

шує на його ніжності, беззахисності, підкреслює прагнення до життя. Складні почуття передаються через монологи, якими Гліб звертається до вбивць, але і він кориться неминучій загибелі, чим підкреслюється жертвовність його смерті. Автор порівнює Бориса і Гліба з Дмитрієм Солунським – римським воїном, що був страчений за сповідання християнства. Книжник неодноразово порівнює та зставляє образи Бориса і Гліба з біблійними, агіографічними, історичними персонажами, керуючись принципом ситуативної аналогії.

"Чтеніє" Нестора було написано з нагоди підготовки до канонізації святих константинопольським патріархом. За своїм характером твір Нестора близький до грецької житійної літератури. На відміну від "Сказання", "Чтеніє" більше відповідає вимогам агіографічного жанру. Тут яскраво виявляється повчальний характер, багато традиційних житійних мотивів. У "Сказанні" оповідь більш драматична і динамічна, яскравіше показано емоційні переживання героїв, гармонійно поєднуються патетика і ліричність, риторика і лаконізм. Для твору Нестора визначальним є повчально-дидактичний характер та обґрунтування святості Бориса і Гліба. "Чтеніє" Нестора починається молитвою, де автор просить допомоги у Бога для творчої праці. Загалом це була риса літературної манери книжника. Перша частина життя Бориса і Гліба – розповідь про князя Володимира, його хрещення. До цього сказано про створення Богом світу, історію перших людей, їхнє гріхопадіння. Нестор акцентує увагу на історії Каїна й Авеля, згадує про далекі часи язичництва, але Бог для порятунку людей послав своїх пророків і Сина на землю. Розповідається про життя Ісуса Христа, його смерть і воскресіння, про поширення апостолами християнства. Про місію Володимира сказано піднесено, він прирівнюється до візантійського імператора Костянтина, а Русь називається богообраною державою. Навернення руського народу у християнство розглядається як величне чудо. Загалом життя і смерть Бориса і Гліба показано у широкому контексті світової історії – від створення світу Богом до прийняття християнства на Русі. Фактично кожен крок у житті братів порівнюється з життєвими історіями героїв зі Священної історії. З огляду на це всі події з життя руських князів-мучеників сприймаються як причетні до сфери святості. Злочин Святополка рівноцінний убивству Авеля його братом Каїном. Мученицька смерть Бориса і Гліба порівнюється з жертвою християнських мучеників Варвари, Микити, В'ячеслава. Нестор розповідає про молодість Бориса, його неабияку любов до книг, до молитви, пише про бажання Бориса йти слідами святих подвижників церкви. Гліб у творі постає як великий приятель Бориса. Він завжди давав милостиню бідним, допомагав удовам, жебракам, сиротам. Борис із малих літ навчився читати, шанував життя та муки святих угодників божих. Володимир настановив саме його на князювання після себе, бо він більше за інших братів виявляв лагідність і милосердя.

Автор подає історію смерті святих Бориса і Гліба, акцентуючи увагу на прагненні та бажанні Бориса не порушувати покори та слухняності старшому братові, вкладаючи в його уста численні молитви. Коли Борис дізнався, що вбивці наближаються до його табору, він, чуючи смерть, готується до неї. Князь наказав отрокам розбити шатро на річці Альті, де молитися, плаче і просить у Бога спасіння своєї душі і милість до убивць. Нестор описує, як смертельно поранений князь вибрався із шатра, просячи ворогів не добивати його, поки він не промовить ще одну молитву. Борис дякує в цій молитві Богові за те, що він дав йому можливість втекти від спокус мирського життя. Коли тіло князя везли на возі, він виявляв ознаки життя, але вороги остаточно

добили його. Потім жертвою Святополка став Гліб, який перебував у своїй отчині в Муромі. Його виманили до Києва і по дорозі убили. Третя частина твору – оповідання про чудеса святих Бориса і Гліба, історію перенесення їхніх мощів, будівництво присвячених їм церков. У рукописі вступна частина обіймає приблизно шість сторінок, оповідання про смерть святих – близько восьми, остання частина – тринадцять сторінок. Таким чином, головним для Нестора було утвердити ідею святості руських князів, дати читачам достойні приклади для наслідування. Нестор витворив високі християнські ідеали князів. Наприкінці твору містяться роздуми автора про значення покаяння в житті людини, а потім – похвали святому Борису і Глібу. Головним аргументом на користь святості Бориса і Гліба є їхні чудеса. Чудотворення розглядається книжником як особистий дар Божий, який він дає своїм обранцям. Життя Бориса і Гліба було морально бездоганним і богоугодним, тому після смерті доказом їхньої святості є чудотворення. Нестор, узагальнюючи досвід мучеництва Бориса і Гліба, виводить його уроки на сучасні йому політичні реалії, актуалізуючи ідею поваги до ієрархичності влади. Доброчинність Бориса і Гліба в інтерпретації Нестора є дуже важливою рисою характеру, наприклад, книжник наголошує на щедрій допомозі злидарям та убогим з боку Бориса. Загалом в образах братів реалізується ідея непротивлення злу насильством, що є формою добровільного мучеництва, потребує таких чеснот, як витримка, мужність, бачення історичної перспективи власних учинків. Борис і Гліб не пасивні, а борються зі злом відповідно до вимог християнської етики, утверджуючи таким чином ідею миру на Русі. Своїм твором Нестор обстоює ідею неминучості та необхідності духовної боротьби в житті людини, що веде до спасіння її душі.

Тема чуда у творах борисо-глібського циклу розроблена досить детально. Слід наголосити, що вона близька до візантійських канонів, а водночас має і руську специфіку. Чуда супроводжують всі акції, пов'язані з перенесенням останків загиблих князів. Спочатку Бориса поховали у Вишгороді, біля церкви Святого Василя, а тіло Гліба взагалі кинули невідомо де. Ярослав, помстившись за смерть братів, шукав тіло Гліба. Допомогло лише чудо – один чоловік натрапив на тіло, бо від нього йшло сяйво. Тоді тіло Гліба забрали і поховали у Вишгороді біля могили Бориса. Відтоді до цих могил люди приходили за зціленням. Творцем чуда виступає Бог, а святий молитвами може ублагати Творця дарувати його. На могилі Бориса і Гліба часто видно світло – так Бог нагадує людям про святе місце. Святі Борис і Гліб силою, дарованою Богом, повертають зір сліпим, визволяють безневинно ув'язнених та здійснюють інші чудеса. Завданням Нестора є викликати щире подивування тими чудами в читача. Чудо святого спрямоване на захист того, хто цього потребує, зокрема бідного, приниженого, страждаючого, нещасного, пригніченого. Чудо – вияв вищого милосердя, максимальної любові праведника до людей. З огляду на це високоморальним є життя, що спрямоване на служіння людям. Саме утвердження такого способу життя є одним із визначальних аспектів образу святості в киеворуському світогляді. Борис і Гліб за власною волею обрали смерть. Маючи змогу врятуватися, вони не скористалися цим. Головне для них – не підняти руку на брата свого старшого. Моральна значущість принципу старшинства є визначальною, це моральний імператив, який втілюється в житті шляхом здійснення жертвовного подвигу.

У руській агіографії образи святих князів є специфічними, відмінними від образів візантійських житій. Ця особливість передусім полягає в тому, що грецька цер-

ква акцентувала увагу на заслугах святих цариць і царів у боротьбі з ересями, тут шанувався теократичний ідеал, влада як така. А руська церква не висвячувала владу. Князь був передусім виразником інтересів народу, навіть національним героєм. Тому подвижницьке життя святих – то не лише особистий, але й національний подвиг. Серед святих князів виділяють кілька груп, залежно від їхнього подвигу. Перша – рівноапостольні князі Ольга і Володимир. Друга – князі-страстотерпці Борис і Гліб, Василь Костянтинович, Михайло Чернігівський. Третя – князі-іноки (Микола Святоша). Загалом образ святості є прикладом для кожного, втіленням високої моральності, відповідального ставлення до всіх вчинків, з яких складається життя людини. Подвиг Бориса і Гліба вписується в контекст Священної історії, набуває всевітньої значущості.

Образи Бориса і Гліба представлені також в анонімному творі "Слово о князях". Автор пам'ятки утверджує думку про те, що руські князі не повинні послугуватися допомогою іноземців у боротьбі проти своїх співвітчизників і кровних братів, бо це гріх і злочин. Князівська честь і слава автор "Слова о князях" бачить зневаженими і забутими через численні князівські усобиці. Щоб відродити могутні в минулі часи славу і силу Русі, князі повинні об'єднатися і помиритися. Тільки таким чином вони зможуть довести, що посідають високі місця правителів Русі з волі Бога. Автор "Слова о князях" вдається до історичних паралелей, знаходячи в минулому вчинки, варті наслідування, що дають гідні уроки сучасникам. Творець пам'ятки розповідає читачам "притчу" про покійного князя чернігівського Давида Святославича, який є для нього величним і незаперечним прикладом ідеального князя-правителя – справедливого і миролюбного. За часів його князювання мир і спокій панували в Чернігові та його землях. Як старший у роді, він ніколи не кривдив молодших князів, шанував послану йому Богом високу честь бути володарем, завжди дотримувався свого слова. За це він був нагороджений Господом. Автор закликає князів припинити усобиці: "Слышите князи противцесея старѣишей братии и рать въздвижуще и поганья на свою братию возводяще, не обличилъ ти естъ Богъ на страшньмъ судищи. Како святии Борисъ и Глѣбъ претерпѣста брату своему не токмо отъятие власти но отъятие живота" [3, с. 338]. Він палко закликає наслідувати приклад Бориса і Гліба, які віддали перевагу смерті, але не стали проти брата. Загалом особливість образів святих Бориса і Гліба на Русі полягає в тому, що, вони, як відзначає Г. Федотов, "створили на Русі особливий, не повністю літургично виявлений чин страстотерпців – найбільш парадоксальний чин руських святих. У більшості випадків уявляється неможливим говорити про вільну смерть. Можна говорити лише про непротивлення смерті. Непротивлення це, очевидно, повідомляє характер вільного заклання насильницької смерті й очищає закланну жертву там, де дитинство не дає природних умов чистоти" [5, с. 50]. Після смерті Борис і Гліб стають на чолі небесних сил, які обороняють Русь від ворогів, виступаючи лідерами святого війства. Загалом образи Бориса і Гліба репрезентують філософію руського буття, її відтворення в конкретних типах. Суто літературним феноменом є здійснення канонізації через літературну парадигму.

1. Горський В. С. Святі Київської Русі. – К., 1994; 2. Павленко Г. Біографічний код в Сказанні про Бориса і Гліба // Антипролог: Зб. наук. праць, присвячених 60-річчю чл.-кор. НАН України Миколи Сулими. – К., 2007; 3. Памятники литературы Древней Руси: XII век. – М., 1980; 4. Сказание о Борисе и Глебе // Памятники литературы Древней Руси: XI – начало XII века. – М., 1978; 5. Федотов Г. П. Святые Древней Руси. – М., 1990.